Чыганак: Нигъмәтҗанов, М. Н. Татарстан музыкасы = Музыкальный Татарстан / М. Н. Нигъмәтҗанов. - Казан, 1970. – 119 б.

РСФСРның атказанган сәнгать эшлеклесе, Татарстанның халык артисты композитор А. С. Ключарев.

Заслуженный деятель искусств РСФСР народный артист Татарской АССР композитор А. С. Ключарев.

гомереннең соңгы көненә кадәр бертуктаусыз иҗат итте, тулы иҗат планнары белән яшәде.

Җырлар, инструменталь миниатюралар, симфоник әсәрләр, балет һәм опералар язучы, татар халык җырларын хор өчен эшкәртүче композиторларыбызның берсе — А. С. Ключарев. «Татар һәм башкорт музыкаларын беренче ачучыларның берсе»

Дружбу народов воспевают «Ты с нами, Куба» (сл. М. Хусаина), «Другу башкиру» (сл. И. Шакирова). Памяти Тукая посвящена песня «Всегда в сердце» (сл. С. Хакима). Тематика песен композитора удивительно обширна: здесь и песни о Ленине, о тружениках-нефтяниках, о комсомоле, шуточные песни. До последних своих дней М. Музафаров жил интенсивной творческой жизнью, полной новых замыслов.

Мастер и песни, и инструментальной миниатюры, и хоровой обработки, и симфонической формы, автор балета и оперы А. С. Ключарев. Творчество этого замечательного композитора, русского по национальности, «одного из первооткрывателей в башкирской и татарской музыке» (Н. Шумская), прекрасного и тонкого фольклориста, составляет одну из ярчайших страниц татарской национальной музыки. Это живое воплощение исконной, уходящей корнями в глубь веков дружбы народов.

Во всех перечисленных выше жанрах А. Ключарев создал замечательные образцы. Деятельность Татарского государственного ансамбля песни и танца, начиная с его зарождения и по сей день, неразрывно связана с образной, ярко танцевальной и светлой музыкой композитора, его замечательными хоровыми обработками, ставшими своеобразным «эталоном» художественности. Здесь хотелось бы отметить лишь две очень характерные для всего творчества композитора черты — это глубокие связи с национальным музыкальным мышлением, укрепленные многолетней практикой Ключаре-

(Н. Шумская), татар фольклорын бик яхшы белүче, нечкә хисле бу композиторның иҗаты — татар милли музыкасының иң гүзәл сәхифәсе. Милләте белән рус булган бу композиторның иҗаты татар халкы белән рус халкының ерак гасырлардан килгән дуслыгының җанлы үрнәге ул.

А. Ключарев югарыда саналган жанрларда гүзәл әсәрләр иҗат итте. Татар дәүләт җыр һәм бию ансамбле оешкан көннән алып хәзергә кадәр үзенең эшчәнлегендә А. Ключаревның якты образлы, дәртле бию көйләренә, хор өчен эшкәрткән, югары художестволылык үрнәге булган җырларына таяна. Биредә композитор иҗатының иң характерлы ике үзенчәлеген күрсәтеп китәсе килә — Ключаревка күп еллар буе фольклор җыю нәтиҗәсендә туган милли музыкаль фикерләү һәм бетмәс-төкәнмәс оптимизм, тормыш сөючәнлек хас. Әмма ул үз музыкасына фольклор әсәрләрен пассив рәвештә күчереп куймый, аның оптимизмы, тормышны яратуы буш шалтырау түгел.

Композиторның кайбер әсәрләренә тукталыйк. Сугыштан соңгы елларда аның халык көйләренә нигезләнгән икенче сюитасы (1945) киң танылды. Башта җитди, уйчан характерда «Су буйлап» көе яңгырый. Икенче кисәк (скерцо) дәртле хәрәкәтчәнлеге, динамикасы белән аңардан аерылып тора, әмма мелодия бердәмлеге бозылмый. Марш характерындагы финал, сюитаның логик бетеме буларак, хәзерге тормыш чынбарлыгының героикасы, яктылык тантанасы булып яңгырый.

Авторның Иделгә, Идел буенда яшәгән халыклар арасындагы дуслыкка багышланган «Симфония»се (1955) әле-

ва-фольклориста, и неиссякаемый оптимизм, жизнеутверждающее начало, пронизывающее буквально все сочинения его. При этом связь с фольклором никогда не сводится к пассивному цитированию, оптимизм восприятия жизни никогда не переходит в «бодрячок».

Обратимся к некоторым сочинениям композитора. Широкую известность в послевоенные годы получила вторая сюита (1945), основанная на ряде народных песен. Открывается она сосредоточенно-задумчивой песней «По бережку», которая получает очень органичное развитие при полном сохранении народного мелоса. Вторая часть (скерцо) ярко контрастирует моторным движением и динамикой, хотя и при ясных мелодических связях, с первой частью. Активный маршевый финал логично завершает сюиту как торжество света, героики будней современной действительности.

Дальнейшим качественно новым развитием концепции этой сюиты явилась «Симфония» (1955), которую автор посвящает Волге, дружбе народов, живущих на ней. Обилие фольклорного тематического материала существенно не помешало единству цикла, который композитор строит через систему лейтмотивов, путем их сквозного развития.

Размашистая и монументальная тема вступления, словно рисующая широту волжских просторов, играет важную драматургическую роль: она, трансформируясь, звучит в других частях, способствуя единству целого. Основанное на мелодии баита «Марьям», аллегро звучит драматически насыщен-

ге сюитага салынган фикернең яңача дәвамы булып ишетелә. Анда фольклор материалының күплеге цикл бердәмлегенә кимчелек китермәгән, композитор бу бердәмлеккә әсәрнең буеннан-буена хәрәкәт итүче лейтмотивлар ярдәмендә ирешкән.

Кереш музыка Идел киңлекләрен чагылдырып киң колачлы, мәһабәт булып яңгырый. Ул мөһим драматик роль уйный: башка кисәкләрдә дә үрелеп бара һәм бердәмлекне тәэмин итә. «Мәрьям» бәете мелодиясенә нигезләнгән аллегро тирән драматик язылган. Икенче тема (кереш теманың үзгәртелгән мелодиясе) лирик дөньяга алып китә, ул бай бизәкле озын көй стилендә язылган. Икенче кисәк шулай ук кереш темадан үсеп чыга һәм тирән сагышлы, уйчан яңгырый. Өченче кисәк исә якты, шук авазлар, яшьлек шатлыгы авазлары белән тулы. Финал оптимистик рухта, куанычлы авазлар белән тәмамлана.

А. Ключарев симфониясе — яшь татар симфониясе культурасы тарихында талантлы әсәр. Тыңлаучылар арасында да ул киң популярлык казанды.

Кыллы оркестр өчен язылган «Идел буе халыклары көйләренә сюита»сында (1963) автор симфониясендәге теманы дәвам итә. Әсәр рус, чуваш, мари, башкорт, татар көйләренә нигезләнгән биш кисәктән тора. Милли көйләр рухын тирән төшенеп, инструмент партияләре гаять оста итеп язылган бу әсәр дуслыкка, гүзәллеккә дан җырлый һәм иң уңышлы репертуар әсәрләреннән исәпләнә. Ул искиткеч уңышлы, образлы, типик, контраст көйләр җирлегендә язылган.

но. Побочная партия (преображенная тема вступления) уводит в лирическую сферу и развивается в стиле протяжных, обильно орнаментированных песен. Вторая часть (также выросшая из темы вступления) полна глубокой скорби и раздумья. Третья часть полна светлого колорита, шутки и юношеского задора. Финал оптимистично, ликующе завершает цикл.

Симфония А. Ключарева — значительное и талантливое художественное явление в истории молодой татарской симфонической культуры. Она привлекла внимание широких слушательских кругов.

Продолжением темы симфонии явилась «Сюита на темы народов Поволжья» (1963) для струнного оркестра, состоящая из пяти частей, построенных на русской, чувашской, марийской, башкирской и татарской темах. Тонко инструментированные, мастерски, с глубоким проникновением в дух национальных напевов выполненные обработки их делают сюиту репертуарным сочинением, несущим высокие чувства дружбы и красоты. Очень удачен выбор песен, контрастных, типических и очень образно рельефных.

Произведения А. Ключарева, рассчитанные для танца, отличаются чрезвычайной «танцевальностью». Достаточно вспомнить музыку композитора, написанную для татарского и башкирского ансамблей, удостоенных различных премий (напр., танец «Проказницы», пост. Ф. Гаскарова, получивший медаль на Венском фестивале 1959 года). И вполне естественным было обращение композитора к бале-

А. Ключаревның бию өчен язылган көйләре дәртле, темпераментлы булулары белән аерылып торалар. Татар һәм башкорт бию ансамбльләре өчен язылган, төрле премияләр алган көйләрен искә төшерик. Мәсәлән, Ф. Гаскәрев куйган «Шук кызлар» биюе 1959 елда Вена фестивалендә медаль алды. Башкорт халкының изүчеләргә каршы көрәшен, рус халкы белән дуслыгын чагылдырган «Тау әкияте» (1950) балеты да үзенчәлекле бер әсәр. Реаль чынлык белән фантастик әкият дөньясының бергә үрелүе, композитор иҗатының үзәк темасы булган халыклар дуслыгы — музыкада үзенең гүзәл, ышандыргыч чагылышын тапты. Балет 1951 елда Башкорт театрында куелды. Балет музыкасының оркестр өчен язылган сюиталары аерым да башкарыла.

1961 елда А. С. Ключарев С. Сәйдәшевнең «Наемщик» музыкаль драмасын опера өчен редакцияләде. Ул үзенең якын дустының әсәренә бик сак килде. Ключарев Сәйдәшевнең музыкаль стилен саклап, опера жанры таләбеннән чыгып, речитативлар өстәде, күп кенә өлешләрен зур симфоник оркестр өчен яңадан оркестрга салды, Сәйдәшевнең башка әсәрләренең мелодияләрен файдаланды һәм шулай ук яңа номерлар да язды. Сәйдәшев — Ключарев операсы М. Җәлил исемендәге татар опера һәм балет театры сәхнәсендә куелды һәм җәмәгатьчелек тарафыннан югары бәяләнде.

А. С. Ключаревның камера-инструменталь әсәрләреннән фортепиано өчен язылган «Токката»сын һәм шулай ук «Туган як күренешләре» (1965) дигән фортепиано циклын күрсәтергә мөмкту «Горная быль» (1950), посвященному борьбе башкирского народа против своих поработителей, дружбе с русским народом. Сплетение реального с фантастическим и лейттема творчества композитора — дружбы народов,— все это нашло в музыке красочное и убедительное воплощение. Балет был поставлен на сцене Башкирского театра в 1951 г. и в Татарском — в 1959 г. Широко известны оркестровые сюиты из музыки балета.

В 1961 году А. С. Ключарев завершил оперную редакцию музыкальной драмы своего большого друга С. Сайдашева «Наемщик». Композитор очень бережно отнесся к сочинению своего коллеги. Исходя из требований оперного жанра, Ключарев на основе стиля музыки Сайдашева дописал речитативы, многое заново оркестровал для большого симфонического оркестра, использовал мелодический материал других сочинений Сайдашева, а также написал заново ряд номеров. Постановка оперы Сайдашева — Ключарева была осуществлена Татарским театром оперы и балета им. М. Джалиля и получила высокую оценку общественности.

Из камерно-инструментальных произведений А. С. Ключарева следует выделить широко популярную «Токкату» для фортепьяно, а также фортепьянный цикл «Родные картины» (1965), тоже вошедший в концертный репертуар многих пианистов. Первая пьеса, построенная на выдержанной мелодической фигурации в партии левой руки, на фоне которой в верхнем голосе развивается кварто-квинтового

кин. Беренче пьесада сул кул өчен язылган салмак мелодия фонында югары тавышта кварта-квинта характерындагы мелодия яңгырый һәм ул «Иске тегермән яны» дип атала. «Ишкәкче җыры» исемле икенче һәм «Елга буенда печән чапканда» дигән өченче кисәкләренең дә фактурасы бердәм, аларда пентатоник мелодия ачык сизелә. Бай, үзенчәлекле гармония, этюд тибындагы виртуоз фактура, үзенчәлекле аккордлар — болар барысы да импрессионистик стильне күз алдына китерә.

«Урман күле серләре» исемле дүртенче кисәк шулай ук сокландыргыч матур һәм сихри булып яңгырый. Бу кисәк тә үзенең музыка төзелеше ягыннан импрессионистлар сәнгатенә якын тора.

«Арыш өлгерде» исемле финал исә алдагы кисәктән мелодик һәм гармоник конкретлылыгы белән аерылып тора. Ул мажор-минор нигезгә корылган. Полифоник типтагы дәртле мелодия канон формасында үсеп бара. Цикл көчле хәрәкәт, дәртле авазлар белән тәмамлана. Кóда тормышка өндәү авазы булып яңгырый. Бу өлешнең темасы һәм аның үсеш принциплары Чайковскийның сюитасын хәтерләтә.

А. Ключаревның «Туган як күренешләре» югары культуралы, зур әзерлекле пианистка исәпләнгән, һәм ул фортепиано өчен язылган әсәрләр арасында зур уңыш казанды. Композитор, импрессионистларның чараларын иҗади үзләштереп, билгеле күләмдә милли аһәңле оригиналь әсәр тудырган, һәм моның белән үз иҗатының тагын бер кызыклы ягын ачкан.

склада мелодическая линия, озаглавлена «У старой мельницы». Вторая и третья части — «Песня гребца», «За рекой сенокос» — также по фактуре едины; в них ясно прослеживается пентатонический мелос. Красочная гармонизация, виртуозная этюдного типа фактура, мелодические кварто-квинтовые параллельные ходы, обилие аккордики нетерцовой структуры создают колорит, тяготеющий к звукописи импрессионистов.

Также живописно и таинственно звучит четвертая часть — «Тайны лесного озера», насквозь пронизанная фигурацией шестнадцатыми с острыми секундовыми сочетаниями в pianissimo, производящими больше фонический эффект «обволакивающей» звучности, на фоне которого в партии левой руки вступает нисходящая попевка, сочетающая в себе и полутоновые и ангемитонные элементы. Все это также роднит музыку части с искусством импрессионизма.

Несколько отличается финал — «Рожь поспела» — от предыдущих частей большей мелодической и гармонической конкретностью. Последняя зиждется преимущественно на функциональной мажорно-минорной основе. Энергичная тема полифонического типа развивается канонически на расстоянии одной четверти такта. Середина несколько родственна первой части. Завершается цикл энергичным потоком движения, красочными и яркими гармоническими сопоставлениями. Кода, полная энергии, мощи, звучит жизнеутверждающе. Характер темы и ее развитие заставляют вспомнить финал первой сюиты Чайковского.